

פשט ודרש בפרשנות ימי הביניים בצפון צרפת

מוקדש לעילוי נשמתה של זהבה ביטון ז"ל,
בוגרת סמינר כפר הנוער הדתי. אשה צדקת ורבת
פעלים. יהי זכרה ברוך.

תקציר

ההבחנה בין פשט לדרש, ימיה כימי הפרשנות. אין זה קל כלל ועיקר להגדיר מהו פירוש של פשט, וזאת ניסו לעשות חכמי הדור האחרון. לפנינו דיון ביחסי פשט ודרש אצל ארבעת פרשני צפון צרפת המפורסמים: רש"י, ר' יוסף קרא, רשב"ם ור' יוסף בכור שור.

שאלה השנויה במחלוקת היא האם רש"י מביא רק מדרשים הקרובים לפשט והעונים לבעיות פרשניות, או שהוא נזקק גם למדרשים בעלי כיוון מוסרי ולקח. שאלה אחרת היא מתי אין רש"י מסתפק בפירוש הפשט ונזקק גם למדרשים.

המאפיין את דרכו של ר' יוסף קרא בפרשנות הפשט הוא דיון במבנה האטימולוגי ובניתוח ספרותי של פרשיות.

רשב"ם מזהיר הצהרות מתודולוגיות בדברי יחסי פשט ודרש, בהטעימו שהמדרש הוא העיקר, אבל הוא עצמו בא לחדש חידושים פרשניים בתחום הפשט. אופיינית לדרכו הפרשנית של ר' יוסף בכור שור היא ההבחנה בין פירוש פשטי הנובע מתוך דברי הכתוב, לבין פירוש מדרשי שאיננו עולה ישירות מתוך המקראות. גם העיון במניעי פעולתם של אישי המקרא ובנבכי נפשם, ואף ההסברים על-פי הריאליה של המקרא, מיסודות הפשט הם באשר הם מעוגנים בכתוב עצמו, בהקשרו ובאווירתו.

הרעיון שקריאה בתורה מצריכה פרשנות, מצוי במקרא עצמו. כאשר עזרא אוסף את העם השבים מגלות בבל לירושלים, וקורא לפניהם בתורה, נאמר: "ויקראו בספר בתורת האלוקים מפרש ושום שכל ויבינו במקרא" (נחמיה ח, ח). כלומר מדובר בקריאה עם פרשנות. הפועל "דרש" בעניין מצוות התורה, מופיע כבר במקרא עצמו, כגון: "אשרי נצרו ערתיו בכל-לב ידרשוהו" (תהלים קי"ט, ב). כלומר, מדובר בדרישה מעשית של מצוות התורה. ההבחנה בין פשט לדרש, ימיה כימי הפרשנות. בתלמוד הבבלי מופיע הכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" - שלוש פעמים¹. ואילו הביטוי הארמי "פשטיה דקרא" מופיע בתלמוד הבבלי שתיים-עשרה פעמים².

בבואנו לדבר על פרשנות הפשט, עלינו להגדיר קודם כל מהי פרשנות על-פי הפשט, ומסתבר, שדבר זה איננו פשוט כלל ועיקר. חוקרי הפרשנות של הדורות האחרונים העלו כמה רעיונות להגדרת הפשט:

סגל³: הפשט הוא פירוש "לפי הכוונה הגלויה והישרה (הפשוטה) היוצאת מפירוש המלים והמשך העניין".

שרה קמין⁴: הפשט הוא "באור הכתוב על-פי לשונו, מבנהו התחבירי, הקשרו הענייני, סוגו הספרותי ומבנהו הספרותי, תוך יחסי גומלין בין מרכיבים אלו".

אולם יש גם סוג אחר של הגדרות, המציינות את הכוונה הראשונה של המפרש:

א"מ ליפשיץ⁵: "הבאור הפרשני ישאף לתת ללומד את הדברים המתפרשים, כפי שהבינם בן-זמנם".

לעומת זאת סבור מ' וויס⁶ ש"הבא לפרש יצירה ספרותית, אין עליו לשאול מה היו כוונותיו של המחבר, ואף לא כיצד הבינוהו בני דורו, אלא מה כתוב בחיבור עצמו".

א' טוויטל מ'טעים, שהגדרת הפשט חסרה לנו, "ובכלל ספק אם נגיע אליה אי-פעם. הבחנתנו בין פשט לדרש היא ביסודה אינטואיטיבית. הכל יסכימו, כי חובתו של הפשטן להתחשב בהקשר של הכתובים, ולהציע ביאור המיוסד על חוקי הלשון המקראית. פרט לשני בחנים אלה הערכת פשוטו של פירוש איננה אלא עניין של טעם אישי ושל תחושה סובייקטיבית, ואיננה מבוססת על קריטריונים אובייקטיביים המקובלים על הכל".

כיוון שכך, אין עלינו לשאול מהו הפשט, אלא מהו קנה-המידה לפירושו של פשט, אצל כל פרשן בנפרד. מדוע הוא סבור שפירושו הוא הפירוש של הפשט.

א. יחס פשט ודרש בפירוש רש"י

כאמור, ההבחנה בין פשט לדרש איננה קלה. לשם-כך נעיין בדוגמה מפירוש רש"י. על אברהם העולה לארץ, כתוב: "ויקח אברם את - שרי אשתו ואת - לוט בן-אחיו ואת - כל - רכושם אשר רכשו, ואת - הנפש אשר-עשו בחרן" (בראשית י"ב, ה).

רש"י: שהכניסן תחת כנפי השכינה. אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאו. ופשוטו של מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו 'עשה את כל-הכבוד הזה' (בראשית ל"א, א'), לשון קניין. 'וישראל עשה חיל' (במדבר כ"ד, י"ח) לשון קונה וכונס.

מדוע רש"י מעיד על פירושו השני, שהוא פשוטו של מקרא? זאת, כיוון שהוא מסתמך על פסוקים ממקומות אחרים במקרא.

אולם מדוע רש"י מקדים להביא את פירוש הדרש? זאת, כיוון שלפירוש הפשט יש חולשה מסוימת. שכן, אם "הנפש אשר עשו בחרן" הם רק עבדים ושפחות שקנו, כפירוש הפשט, נמצא שיש בפסוק כפילות מיותרת, שהרי עבדים ושפחות כלולים בהיגד: "ואת כל רכושם אשר רכשו". יצוין, שהפירוש הראשון נחשב לדרש, משום שאין לו רמז בכתובים, ומאידך הוא פשט, שכן הפועל 'עשה' בתורה משמעו לתת צורה לדבר הקיים, כמו "ויעש בצלאל", פועל שחוזר פעמים רבות במעשה המשכן, מתאים גם למעשה הגיור.

שאלה המנסרת בחלל עולמם של מפרשי רש"י היא האם רש"י מביא רק מדרשים הקרובים לפשט, העונים לשאלה פרשנית, המתעוררת למקרא הכתוב, או שרש"י מביא גם מדרשים שאינם פותרים בעיה פרשנית, אלא יש בהם לקחים חינוכיים, רעיוניים, מוסריים וכיו"ב. רש"י לא כתב הקדמה לחיבורו, אולם בכמה מקומות מציין רש"י את דרכו הפרשנית:

בראשית ג', ח': "וישמעו את קול ה' אלקים מתהלך בגן לרוח היום". רש"י: "יש מדרשי אגדה רבים, וכבר סידרו רבותינו על מכונם בב"ר ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי מקרא, דבר דבור על אופניו".

בראשית ג', כ"ב: ויש מדרשי אגדה אבל אין מיושבין על פשוטו.
בראשית ג', כ"ד: ומדרשי אגדה יש, ואני איני בא אלא לפשוטו. וכן בפירושו לבראשית ו', ג'; לשמות י"ג, י"ז; לבמדבר ו', כ"ד; ה', י'.

רבי אליהו מזרחי (הרא"ם), גדול מפרשי רש"י, מבהיר: "אבל בשאר השמות לא הקפיד להביא מה שפרשו שם בב"ר מפני שאין זה מוטל עליו, במה שהוא דורך על דרך הפשט"⁸. וכן הטעים: "והרב ז"ל כבר גילה דעתו בפרשת בראשית שיש מדרשי אגדה רבים, ואני לא אביא מהם רק אותם הקרובים לפשוטו של מקרא".

וכן מציין: "והלא לא הביא רש"י ז"ל מכל אותן שדרשו על סמיכות הפרשיות אלא אותן שאינן כתובות על הסדר, שהן קרובות לפשוטו של מקרא"¹⁰.

ר' דוד פדרו מדגיש: "וידוע הוא שאין דרכו של רש"י בפירושו לאתווי ממילי דאגדתא אלא מה שצריך להבנת הכתוב ומה שמתיישב בו המקרא, דיבור על אופניו ואין עוד מלבדו"¹¹.

וכן מציין ש"א פוזננסקי: "שעמל וטרח לברר מתוך מדרשי חז"ל את הדרש הקרוב יותר לפשוטו של מקרא"¹².

הדרש מנוגד לפשט ולכן רש"י איננו מביאו

"ויאמר קין אל-הבל אחיו" (בראשית ד', ח'). רש"י "נכנס עמו בדברי ריב ומצה להתעולל עליו להרגו. ויש בזה מדרשי אגדה, אך זה ישובו של מקרא". בפסוק מתעוררת השאלה מה אמר קין להבל. לפי רש"י אמר לו דברי ריב ומצה. המדרש¹³ מביא שלוש תשובות לשאלה על מה רבו קין והבל: 1. בחלקו של מי ייבנה בית-המקדש. 2. כיוון שקין היה עובד אדמה והבל היה רועה צאן, רבו על הרכוש. זה אומר אתה עומד על אדמתי, פרח באוויר. וזה אומר אתה לובש את הצמר של צאני, פשוט את בגדיך. 3. על חוה הראשונה היו רבים. חז"ל מעלים שלוש תשובות, שאין להן אחיזה בפסוקים. חז"ל דנו בשאלה הכללית על מה רבים בני-אדם, ועונים שלוש תשובות:

מלחמות על דת, על רכוש ועל מין. אולם כיוון שלתשובות אלו אין אחיזה בלשון הכתוב, אין רש"י מביא¹⁴ וראה עוד בפירושו לבראשית כ"ח, י"ב 'עולים ויורדים בו' ופירוש רמב"ן שם.

מדרשים המיישבים קשיים רעיוניים

לעיתים מתעוררת בעיה פרשנית תיאולוגית, שניתנת לפתרון באמצעות הדרש. בפרשת דור בוני המגדל נאמר: "וירד ה' לראות את-העיר ואת-המגדל אשר בנו בני האדם" (בראשית י"א, ה').

רש"י: "לא הוצרך לכך. אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנידון עד שיראו ויבינו. מדרש רבי תנחומא¹⁵; יש לשאול, ה' צריך לרדת כדי לראות? פירוש הדרש עונה לשאלה זו. כשיוסף הולך בשליחות אביו לראות את שלום אחיו, נאמר: "וימצאם איש והנה תעה בשדה" (בראשית ל"ז, ט"ו). חז"ל דרשו שהאיש הוא המלאך גבריאל¹⁶. וכך גם רש"י. מדוע לא פירשו איש ממש? אלא שכאן באה לידי ביטוי ההתערבות האלוקית בהתרחשות הארצית. יוסף הולך לראות את שלום אחיו, אך איננו מוצא אותם. אם יתייחס וישוב לביתו, לא תצא לפועל הגזירה הא-לוקית – ירידת בני-ישראל למצרים. לכן ה' מזמן לו איש – מלאך שלוח. כלומר הקב"ה דואג לכך שגזירתו תתקיים. וראה עוד בפירוש רש"י לבראשית ל"ז, י"ד. "וישלחם מעמק חברון".

פשט מול דרש בפירושי רש"י

לעיתים קרובות מביא רש"י את פירוש הפשט כשלצדו פירוש הדרש. בדרך כלל רש"י מקדים את הפשט לדרש¹⁷. יש רגליים לדבר שאם רש"י מביא מדרש נוסף על פירוש הפשט, כנראה קיים קושי מסוים שפירוש הפשט איננו פותר, ולפיכך רש"י נדרש למדרשים. לדוגמה: "וירא אלוקים את האור כי טוב ויבדל אלוקים בין האור ובין החשך" (בראשית א', ד').

רש"י: "אף בזה אנו צריכים לדברי אגדה. ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים, והבדילו לצדיקים לעתיד לבא. ולפי פשוטו כך פרשהו: ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה". בפסוק נאמר שה' ראה את האור כי טוב, ולכן הבדיל בינו לבין החשך. סיבת ההבדלה היא שהאור טוב. לפירוש הפשט אפשר לשאול, ואילו היה האור לא טוב, לא היה ה' מבדיל בינו לבין החשך? אכן לפי המדרש רק בגלל שהאור טוב ה' גנזו לצדיקים. ואילו לא היה טוב. ודאי לא היה מבדילו. "ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכס" (בראשית י"ד, ט"ו).

רש"י: "לפי פשוטו סרס המקרא: ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה, כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחין זה לכאן וזה לכאן... ומ"א שנחלק הלילה, ובחציו הראשון נעשה לו נס וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים".

הבעיה בפירוש הפשט היא שיש צורך לסרס את המקרא מה שאין כן בפירוש הדרש, שלפיו "ויחלק" מוסב על לילה¹⁸.

"ויוצא אתו החוצה ויאמר הבט-נא השמימה וספר הכוכבים" (בראשית ט"ו, ה') רש"י: "לפי פשוטו הוציאו מאהלו לראות הכוכבים. לפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית

במזלות שאינך עתיד להעמיד בן...
נראה שהקושי בפירוש "לפי פשוטו" הוא, שלא נאמר שאברהם היה באוהל בעת שדיבר עמו
ה' 19.

"ותפתח ותראהו את הילד" (שמות ב', ו').

רש"י: את מי ראתה? את הילד. זהו פשוטו. ומדרשו, שראתה עמו שכינה.
הבעיה בפירוש הפשט היא תוספת הכינוי הרומז לתיבה "ותראהו". הרא"ם בפירושו על אתר
מציין ש"ותראהו את הילד", משמעו, ותראה עם הילד. לכן רש"י מבאר שראתה עמו שכינה.
"לא תראה את-שור אחיך או את שיו נידחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחיך" (דברים
כ"ב, א').

רש"י: "לא תראה והתעלמת" – לא תראה אותו שתתעלם ממנו, זהו פשוטו. ורבותינו אמרו
פעמיים שאתה מתעלם וכו'.

לפירושו של הפשט: "והתעלמת" פירושו שתתעלם ממנו, אם כן, מדוע התורה כתבה "תראה"
בלשון עתיד, ואילו "והתעלמת" בלשון עבר מהופך, ולא כתבה "ותתעלם"? שאלה קשה היא.
לכן נזקק רש"י למדרש חז"ל: פעמיים שאתה מתעלם...²⁰.

וראה עוד בפירוש רש"י לבראשית ח', ז'; י"ד, י"ג; ל"ב, ל"ב; ל"ה, ט"ז; ל"ז, י"ז; לשמות ב', י"ד;
ד', כ"ב; ו', י"ג; ח', ב'; ט', ל"ב; י"א, ד'.

בכמה מקומות רש"י מציין ש"אין המקרא יוצא מידי פשוטו". כגון: "החדש הזה לכם" (שמות
יב, ב'). רש"י: "הראהו לבנה בחידושה, ואמר לו כשהירח מתחדש יהיה לך ר"ח. ואין מקרא
יוצא מידי פשוטו, על חדש ניסן אמר לו: זה יהיה ראש לסדר מנין החודשים, שיהא אייר קרוי
שני וסיון שלישי". וכן בפירושו לבראשית ט"ו, י'.

בעניינים אלו מטעים רש"י, שאין הדרש בא לדחוק את רגלי הפשט, אלא פירוש הפשט קיים
לצד הדרש²¹.

פירושים שלא לפי מדרשי ההלכה בפירוש רש"י

ההעזה של חכמי ישראל לפרש פסוקים שלא לפי מדרש ההלכה, היא רבה, שכן מדרשי
ההלכה מבטאים את מסורת התורה שבעל-פה ואת המחייב למעשה. אולם אצל חכמי ימי-
הביניים בצפון צרפת אנו מוצאים לעיתים פירושים שלא בהתאם למדרש ההלכה. על תופעה
זו כותב פוזננסקי²²: "ולא נתמה על כי ידע רש"י להרכיב שני יסודות שנראה כאילו אין להם
מקום זה בצד זה. הלא אף שהיה שקוע ראשו ורובו בעולם ההלכה... הנה נמצא אצלו שמפרש
לפעמים נגד ההלכה, ואינו רואה בזה שום דבר מוזר, כי השקפתו התלמודית הייתה מאוששה
כל-כך עד שלא נשקפה לה שום סכנה מן הפשטנות²³.

אל יצא איש ממקומו ביום השביעי (שמות ט"ז, כ"ט).

הפסוק מתייחס ללוקטי המן, שלא יצאו ביום השבת לאסוף מן.

רש"י מפרש: "אל יצא" – אלו אלפיים אמה של תחום שבת... ועיקרו של מקרא על לוקטי המן
נאמר²⁴.

יצוין, שרש"י איננו מרבה בהערות המציינות שמדרש ההלכה איננו תואם את הפשט. בחלק
ההלכתי של התורה רש"י מפרש בדרך כלל בהתאם למדרש ההלכה. לדוגמה, בגנב הבא
במתרת, נאמר: "אם – זרחה השמש עליו דמים לו" (שמות כ"ב, ב'). פרשנים כרבנו חננאל,

רמב"ן, והראב"ד על הרמב"ם פירשו על דרך הפשט: אם הגנב נתפס ביום אסור להרגו. אולם רש"י פירש לפי הדרש: "אין זה אלא כמין משל. אם ברור לך הדבר שיש לו שלום עמך כשמש הזה, שהוא שלום בעולם כך פשוט לך, שאינו בא להרוג..²⁵

המושגים הפרשניים "פשוטו" ו"משמעו"

רש"י מרבה להשתמש במונחים פרשניים כמו "פשוטו" ו"משמעו" לציון דרכי פרשנות. יש מקום לברר מהי משמעותם של מונחים אלו בהקשריהם השונים. הביטוי "פשוטו" משמש את רש"י להבעת כמה דרכי פרשנות, כפי שניווכח מהדוגמאות הבאות.

1. הביטוי "פשוטו" מתכוון למשמעותה המילולית של התיבה:
 "ויסגר ה' בעדו" (בראשית ז', ט"ז). רש"י 'הגן עליו שלא שברוה... ופשוטו של מקרא, סגר כנגדו מן המים. וכן כל "בעד" שבמקרא, לשון "כנגד" הוא...
 "הלא מצער היא" (שם י"ט, כ'). רש"י: "והלא עוונותיה מועטין ויכול אתה להניחה, ותחי נפשי בה, זהו מדרשו. ופשוטו של מקרא, הלא עיר קטנה היא ואנשים בה מעט..."
 "ויזרח לו השמש" (שם ל"ב, ל"ב). רש"י: "לשון בני אדם הוא, כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר, זהו פשוטו. ומ"א ויזרח לו לצרכו, לרפאות את צלעתו".
 "מתנחם לך" (שם כ"ז, מ"ב). רש"י: "מ"א כבר אתה מת בעיניו. ולפי פשוטו, לשון תנחומים, מתנחם הוא על הברכות בהריגתך".
 "נלכה דתינה" (שם ל"ז, י"ז). רש"י "לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו שם מקום הוא. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו".
 "וירא משה" (שמות ב', י"ד). רש"י: כפשוטו, ומדרשו, דאג לו על שראה בישראל רשעים דלטורין. אמר מעתה שמא אינם ראויים להגאל".
 "שנים ליום" (במדבר כ"ח, ג'). רש"י: "כפשוטו ועיקרו בא ללמד שיהיו נשחטין כנגד היום וכו'".
 "רב לכם" (דברים א', ו'). רש"י: "כפשוטו, ויש מדרש אגדה, הרבה לכם גדולה ושכר על ישתכסם בהר הזה...".
 לא מרובכם" (שם ז', ז'). רש"י: כפשוטו, ומדרשו, לפי שאין אתם מגדילים עצמכם, כשאני משפיע לכם טובה".
 "כל המצוה" (שם ח', א'). רש"י: כפשוטו, ומדרשי אגדה, אם התחלת במצוה גמור אותה וכו'.
2. הביטוי "פשוטו" מבאר מבנה ספרותי.
 "זכר ונקבה ברא אותם" (בראשית א', כ"ז). רש"י: "ולהלן הוא אומר: "ויקה אחת מצלעותיו וכו'" (ב', כ"ב). מדרש אגדה שבראו שני פרצופים בבריאה הראשונה ואחר-כך חלקו. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי, ולא פירש לך כיצד ברייתן, ופירש לך במקום אחר". רש"י מעמידנו על הסיפור הכפול שבבריאת האדם, זה שבפרק א' וזה שבפרק ב'. ומציין שלפי פשוטו יש להבין שני ספורים אלו על-פי המידה הי"ז ממידותיו של ר' אליעזר בנו של ריה"ג "מדבר שאינו מפורש במקומו ומתפרש במקום אחר".

3. הביטוי "פשוטו" מציין הבחנה בין שני היגדים בכתוב.
 "ואתם פרו ורבו" (בראשית ט', ז'). רש"י: "לפי פשוטו הראשונה לברכה וכאן לציווי.
 ומדרשו להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים". באמרו "הראשונה לברכה",
 מתכוין רש"י לברכה שנאמרה בסוף הבריאה: "ויברך אותם אלוקים ויאמר להם אלוקים
 פרו ורבו וכו' (א', כ"ח).
4. "פשוטו" משמש לציון הרעיון שכל המקרא כולו הוא יחידה אחת, וניתן ללמוד ממקום
 אחד על חברו. מן הברור יותר על הברור פחות.
 "ונברך בך" (בראשית י"ב, ג') רש"י: "יש אגדות רבות, וזהו פשוטו. אדם אומר לבנו תהא
 כאברהם. וכן "ונברכו בך" שבמקרא. וזה מוכיח: " בך יברך ישראל לאמור ישימך אלקים
 כאפרים וכמנשה" (בראשית מ"ח, כ').
 "ואת הנפש אשר עשו בחרן" (שם י"ב, ה'). רש"י: "שהכניסן תחת כנפי השכינה. אברהם
 מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאו.
 ופשוטו של מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו: "עשה את כל הכבוד הזה" (בראשית
 ל"א, ב'). "וישראל עשה חיל" (במדבר כ"ד, י"ח), לשון קונה וכוונס.
 "ויבא הפליט" (שם י"ד, י"ג). רש"י: "לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב
 "כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים" (דברים ג', י"א).
 "כברת ארץ" (שם ל"ה, ט"ז). רש"י: מנחם פירש לשון כביר, ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי
 בנעמן מצינו: "וילך מאתו כברת ארץ" (מלכ"ב ה', י"ט).
 "בני בכרי" (שמות ב', כ"ב). רש"י: "לשון גדולה, כמו "אף אני בכור אתנהו" (תהלים פ"ט,
 כ"ח). זהו פשוטו, ומדרשו, כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה.
 5. "פשוטו" מבאר את הרעיון שניתן להסיק מדברי הכתוב שאיננו ברור כל צרכו.
 "הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את" (שם בראשית י"ב, י"א). רש"י: "מדרש אגדה עד
 עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם... ופשוטו של מקרא הנה נא הגיעה השעה
 שיש לדאוג על יפוך. ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את..."
 "ויוצא אותו החוצה" (בראשית ט"ו, ה'). רש"י: "לפי פשוטו הוציאו מאחלו לחוץ לראות
 הכוכבים. לפי מדרשו אמר לו צא מאיצטגנינות שלך. שראית במזלות שאינך עתיד
 להעמיד כן..."
 "ואברהם היו יהיה לגוי גדול" (בראשית י"ח, י"ח). רש"י: "מדרש אגדה זכר צדיק לברכה.
 הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו, וכי ממנה אני מעלים והרי הוא חביב לפני להיות לגוי
 גדול.
 "ה' יראה" (בראשית כ"ב, י"ד). רש"י: "פשוטו כתרנומו. ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה
 להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קורבנות... ומדרש אגדה ה' יראה עקידה זו לסלוח
 לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות". רש"י מבאר "יראה" במשמעות "יבחר" לפי
 העניין.
 "כי כמוך כפרעה" (בראשית מ"ד, י"ח). רש"י: "חשוב אתה בעיני כמלך, זהו פשוטו.
 ומדרשו, סופך ללקות עליו בצרעת כמו שלקה פרעה על-ידי זקנתו שרה..."
 "ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים" (שמות ו', י"ג). רש"י: "צום עליו לחלוק לו
 כבוד בדבריהם. זהו מדרשו. ופשוטו, צום על דבר ישראל ועל שליחותו אל פרעה."

- בכל הדוגמאות הללו הכתוב סותם את דבריו ויש צורך לבארם. רש"י מבאר "לפי פשוטו", היינו לפי הרעיון המתבקש מתוך המלים, הקשרם והאווירה השוררת בקטע.
6. "פשוטו" מבאר את הדברים לפי חוקי הטבע.
- "ואחרי כן יצא אחיו" (בראשית כ"ה, כ"ו). רש"י "שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו. בדין היה אוחו בו לעכבו. יעקב נוצר מטפה ראשונה, ועשו מן השניה. צא ולמד משפופרת שפיה קצרה. תן לה שתי אבנים זו אחר זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה. והנכנסת אחרונה, תצא ראשונה. נמצא עשו הנוצר באחרונה, יצא ראשון. ויעקב שנוצר ראשונה, יצא אחרון.
7. "פשוטו" מתייחס לסמיכות הפרשיות.
- "ויתן לך אלוקים" מטל השמים" (בראשית כ"ז, כ"ח). רש"י: "יתן ויחזור ויתן. ולפי פשוטו מוסר לעניין הראשון "ראה ריח בני כריח שדה", שנתן לו הקב"ה ריח שדה". הקושי הוא מדוע הפסוק מתחיל ב-ר' החבור "ויתן". תשובת רש"י שלפי הפשט הפסוק קשור לקודמו. תחילת הברכות היא: "ראה ריח בני כריח שדה", ועוד "יתן לך וכו'".
8. "פשוטו" מבאר את המבנה התחבירי.
- "הוא אשר אמרתי אליכם לאמר מרגלים אתם" (בראשית מב, יד). רש"י: "הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים הוא האמת והנכון, זהו לפי פשוטו". הבעיה בפסוק היא למה מכוון כינוי הגוף "הוא".
- לדעת רש"י, לפי פשוטו "הוא" מכוון לדברים אשר יוסף דבר אודותם שהם מרגלים.
- "ותפתח ותראהו את הילד" (שמות ב, ו). רש"י: "את מי ראתה? את הילד, זהו פשוטו. ומדרשו שראתה עמו שכינה"²⁶.
9. "פשוטו" מבטא רעיון הקשור בהשקפת עולם.
- "ונקה לא ינקה" (שמות לד, ז). רש"י: "לפי פשוטו משמע שאינו מוותר על העוון לגמרי אלא נפרע ממנו מעט מעט. ורבותינו דרשו – מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינן שבים". הרא"ם על אתר מבאר: "פשוטו משמע שאינו מוותר העון לגמרי אלא נפרע מעט מעט, ומדרשו הוא שמוותר העון לגמרי". בבאור הפסוק מתעוררת שאלה, עד הבטוי "ונקה לא ינקה" היה מדובר על מידות של רחמים בלבד, ומכאן ואילך – מידות של פורענות. כאשר רש"י מפרש שלפי פשוטו אינו מוותר על העון אלא נפרע ממנו מעט מעט, הוא משווה גם להיגד זה מידה של רחמים. שאמנם מעניש, אבל בדרך של רחמים.

הפירוש על-פי "משמעו"

הסבר "כמשמעו", הוא הסבר המלים כפי משמעותן המילולית. להבהרת הנושא ניקח לדוגמא, את הפסוקים: "כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל. ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנישאים ועל כל אלוני הבשן. ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנישאות. ועל כל מגדל גבוה ועל כל חומה בצורה. ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה" (ישעיהו ב, יב-טז). פסוקים אלו ניתנים להסבר בדרך אלגורית, כדעת רש"י, שפרש: "ארזי הלבנון – דוגמא הוא על הגבורים. אלוני הבשן – השלטונים. לעומתו ר' אליעזר מבלגנצי מפרש את הפסוקים כמשמעם: "ועל כל ארזי הלבנון... אשר יבטחו בהם למעוז ומחסה. ועל כל ההרים הרמים, שיבטחו לעלות בראשם ולהנצל... ועל כל מגדל וחומה בצורה שהם להם למבצרי

מעוזים. ועל כל הבוטחים בעשרם שאניות תרשיש להם". כלומר, לדעת רש"י ביטויים אלו מושאלים לגבורים ולשליטים, שאותם ה' יעניש. ואילו לדעת ר' אליעזר מבלגנצי, הכוונה להרים ממש ולארזים ולא לונים ממש, כלומר הסבר לפי משמעו.

הביטוי "יד" במקרא משמש במשמעות ראשונית, כשם לאיבר בגוף האדם. כגון: "וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת" (בראשית כב, י). וכן: "וידו אווזת בעקב עשו" (שם כה, כו). בפסוקים אלו "יד" מתפרש כמשמעו. אולם המלה "יד" מתפרשת גם במשמעות משנית, מושאלת, כמו: "והוא יהיה פרא אדם ידו בכל ויד כל בו" (שם טז, יב). בפסוק זה המלה "יד" איננה דיוקא יד ממש, כמשמעו, אלא תאור התנהגות, כפי שפרש רש"י: "הכל שונאין אותו ומתגרים בו".

בפסוק "וכל טוב אדוניו בידו" (שם כד, י), מפרש רש"י: "שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו, כדי שיקפצו לשלוח לו בתם". כלומר רש"י מפרש "ידו" ממש, כמשמעו, שכן שטר מתנה אדם יכול להחזיק בידו.

בפסוק "ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו" (שם לב, יד), מפרש רש"י: "הבא בידו-ברשותו, וכן "ויקח את כל ארצו מידו" (במדבר כא, כו). ומ"א מן הבא בידו, אבנים טובות ומרגליות שאדם צר בצרור ונושאם בידו. כאשר רש"י מפרש "בירו" – ברשותו, הוא מפרש שלא על-פי המשמע של התיבה "יד" אלא, על-פי המשתמע מהרעיון הכללי של הכתוב. כלומר, רש"י מפרש על-פי פשוטו, היינו על-פי כוונת הכתובים, אולם שלא כמשמעו. לעומת זה מדרש האגדה, שמפרש "מן הבא בידו" – אבנים טובות ומרגליות, מפרש "ידו" כמשמעו, שכן אבנים טובות ומרגליות אדם מחזיק בצרור בידו.

ב. ר' יוסף קרא

ר' יוסף קרא, מחשובי מפרשי המקרא בצפון צרפת, תלמיד וחבר של רש"י, ואף היה מיוודד עם הרשב"ם (רשב"ם לבראשית ל"ז, י"ג)²⁷.

ר' יוסף קרא כתב פירושים לרוב ספרי המקרא, אולם הוא לא ביאר את התורה בשיטתיות, אלא הוסיף פירושים על פירושי רש"י²⁸.

בפירושו לנביאים ראשונים משתמש ר' יוסף קרא בביטוי "פשוטו של מקרא", ומציין את להיטותו אחרי דרך פרשנות זו: "שאין דרך נביא בכל כד' ספרים שישתום את דבריו, כדי שיצטרך ללמוד אותם מדברי אגדה" (פירושו לשופטים ה', ד').

דעתו על יחסי פשט ודרש ברורה ומוכחנת ולעיתים מנוסחת בחריפות: "דע לך, כשנכתבה הנבואה, שלימה נכתבה, עם פתרונה וכל הצורך שלא יכשלו בה דורות הבאים, וממקומו אין חסר כלום, ואין צורך להביא ראייה ממקום אחר ולא מדרש. כי תורה תמימה ניתנה, תמימה נכתבה, ולא תחסר כל בה. ומדרש חכמינו כדי להגדיל תורה ויאדיר. אבל כל מי שאינו יודע פשוטו של מקרא ונוטה לו אחר מדרשו של דבר, דומה לזה ששטפתהו שיבולת הנהר ומעמקי מים מציפין, ואוחז כל אשר בידו להינצל. ואילו שם לבו אל דבר ה', היה חוקר אחר פשר דבר ופשוטו, ומוצא לקיים מה שנאמר: 'אם תבקשנה ככסף וכמטמונים, תחפשנה, אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא'²⁹. (משלי, ב' ד'-ה'). וכן: "במקרא זה אומר אני יוסף בר' שמעון, שזהו פשוטו ומליצתו ובירוורו של דבר, ולא כפוסח על שתי הסעיפים, אלא באמת ובנכוחה"³⁰.

במה באה לידי ביטוי פרשנות הפשט בחיבורו של ר' יוסף קרא?
דומה שניתן למצוא כמה קווים פרשניים אופייניים המבטאים את דרכו הפשטית, והם:
ההקדמות, הפרשנות האטימולוגית וניתוחים ספרותיים. על מקצתם מעיד ר' יוסף קרא עצמו,
שהם פשוטו של מקרא³¹.

עיקרון ההקדמות

עיקרון פרשני חשוב המשמש את הפרשנים הוא עיקרון ההקדמות. עיקרון זה מנוסח על-ידי ר' יוסף קרא בפירושו לשמ"א א', ג': "וכן דרך מקראות רבים שקודמין, ללמדך על דבר, שאתה עתיד לתהות עליו". אין ר' יוסף קרא מעיד על פירוש זה, שהוא פירוש לפי הפשט, אולם בפירוש רשב"ם הנוגע בעיקרון ההקדמות, הוא מציין: "אך הוא עיקר פשוטו לפי דרך המקראות שרגיל להקדים ולפרש דבר שאין צריך, בשביל דבר הנזכר לפניו במקום דבר אחר" (פירושו לבראשית, א', א')³². כלומר זוהי דרך פרשנות פשטית.

שמואל משרת את-פני ה' (שמ"א ב', י"ח). מדוע מציין הכתוב דבר זה? על כך עונה ר' יוסף קרא: "שלא תתמה כשתגיע לויקרא ה' אל שמואל' (ג', ד') לומר היכן היה שמואל באותו הזמן"³³.

בשמ"א י"ג, כ"ב נאמר, שלא נמצאה חרב בעם ישראל, פרט לשאול וליונתן בנו. מדוע צריך להזכיר שנמצאה לשאול וליונתן בנו? אומר ר' יוסף קרא: "שלא תתמה כשאתה מגיע בעניין שכתוב 'ונושא כליו ממותת אחירי' (י"ד, י"ג), ותאמר במה המיתן, לפי שהיה לו חרב". כאשר דוד בורח מפני שאול ומגיע לאחימלך כהן נוב ומבקש אוכל וחרב, נאמר: "ושם איש מעבדי שאול... ושמו דואג" (שמ"א כ"א, ח').

לשם מה נזכרת עובדה זו בסיפור המתאר את פגישתו של דוד עם אחימלך? אומר ר' יוסף קרא: "שלא תתמה כשאתה מגיע למקרא 'זיען דואג האדמי ... ראיתי את בן-ישי בא נָבָה' (כ"ב, ט). תאמר היכן היה דואג שם".

וראה עוד בפירושו לשופטים א', ט"ז; שם ד'; י"א; שמ"א א', ג'.

ניתוחים ספרותיים

בספרו "המקרא כדמותו" עמ' 130, מציין מאיר וויס³⁴: "מידת נכונותו של פירוש נקבעת על-פי ביסוסו בכתוב עצמו, אך ורק בו. הפירושים שניתנו עד כה לא יוכלו להיחשב כפשוטו של מקרא. מפני שאינם מושתתים ... על הכתוב, אלא על מה שמחוצה לו". דומה כי מקצת פירושו של ר' יוסף קרא נאמנים לעיקרון זה כשהוא מנתח פסוקים מבחינת מבנם התחבירי, או כשדבריו מוסבים אל יחידה שלימה מבחינת מבנה וסדר מסירת הדברים בה. בכמה מקומות מציין ר' יוסף קרא שפירושו הוא לפי פשוטו של מקרא. בהסתמכו על ניתוחו הספרותיים מגלה קרא מידה מסוימת של אי-שביעות-רצון ממדרשי חז"ל. כלומר, הניתוח הספרותי, הדיון במבנה הקטע וסדר הבאת הדברים משמשים לו קנה-מידה לפירוש הפשט.

ד' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה" (שופטים ה', ד'). לדברי ר' יוסף קרא: "אמרו רבותינו שהלך לשעיר ולשדה אדום ליתן להם התורה ולא רצו לקבלה"³⁵. כיוון שלא רצו לקבלה, נתרעש כל העולם כולו על יושביו לשעה קלה, כסבורין שיחזיר את העולם כולו לתהו ובהו. הה"ד 'ארץ רעשה'. זהו מדרשו, אבל לא ידעתי הדבר לישובו על אופניו, ואין זה

פשוטו". פירוש חז"ל מקובל על תרגום יונתן בן עוזיאל, רש"י ורד"ק. מה ראה ר' יוסף קרא לגלות אי-שביעות-רצון מפירוש זה המקובל על המפרשים? ר' יוסף קרא מוסיף "ואני אוסיף להפליא הפלא ופלא, מה עניין מתן תורה לכאן?" ר' יוסף קרא מסתמך על מקומות אחרים במקרא שנאמרה בהם שירה. לדבריו, בכל מקום שאמרו ישראל שירה על נסים שנעשו להם, אמרו שירה על עצם המאורע, ולא על אירועים שאירעו בעבר. כך בשירת הים: "אשירה לה" כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים" (שמות ט"ו, ב'). כך בשירת האזינו: "כולה דברי תוכחות העתידין לבוא על שונאיהם של ישראל שיעברו על התורה". כך בשירת הבאר: "לפי שהכה משה בצור ויצאו ממנו מים, ישראל משוררין עליה: "עלי באר ... באר חפרוה שרים" (במדבר כ"א, י"ז-י"ח). כך בשירת דוד (שמו"ב כ"ב). ר' יוסף קרא מטעים: "למדנו שכל דברי השירות הללו מן הקורות אותם. וכאן [בשירת דבורה] מניח לו הנס ומשורר על צאתו משעיר. ועוד שאין דרך נביא בכל כד' ספרים שיסתום את דבריו, כדי שיצטרך ללמוד אותם מדברי אגדה". עוד מקשה ר' יוסף קרא על דברי חז"ל: "שלא מצינו בשום מקום שה' יצא משעיר וצעד בשדה אדום". לדבריו, גם מה שנרמז בפסוק "ה' מסיני בא" (דברים ל"ג, ג') איננו הוכחה.

ר' יוסף קרא איננו מפרש את הפסוק ומשאירו כמות שהוא. נראה כי הציטוט מדברי חז"ל והעלאת שלוש קושיות על פירושם מורה כי מחד, הוא רוחש כבוד והערכה למדרשי חז"ל, ומאידך, ההשוואה לדרכי ההתבטאות של המקרא בעניינים דומים, ומהעובדה שאין דבריהם מעוגנים בלשון הכתוב, מקשה עליו לקבל את דבריהם.

"מה-יהיה משפט הנער ומעשהו" (שופטים י"ג, י"ב).

ר' יוסף קרא מעמידנו על חוסר התיאום שבין דברי המלאך לאשת מנוח בהתגלות הראשונה, לבין מה שאמר למנוח בהתגלותו השנייה. דבריו לאשה כוללים כללי התנהגות שהיא מצווה לשמור עליהם בחודשי הריונה, ודברים אודות הנער היולד. כיוון שהמלאך סיים בדברים אודות הנער ועתידו, מבקש מנוח לומר לו שנית "מה-יהיה משפט הנער ומעשיהו". אולם המלאך המופיע שנית חוזר על אזהרותיו לאשה, ומתעלם משאלת מנוח אודות עתידו של הנער. תשובת ר' יוסף קרא מבוססת על כלל ספרותי, שלפיו "בכל כד' ספרים שהכתוב שונה עליו וכופלו, תמצא שמקצר הכתוב את דבריו או בפעם הראשונה או בפעם השנייה. אם קיצר בפעם הראשון, הוא חוזר ומלמדך בפעם שנית מה שחיסר בראשונה". כך בפרקנו, המלאך אומר לאשה: "כי-נזיר אלוקים יהיה הנער מן-הבטן" (פס' ה'), והאשה בדברה עם בעלה, מוסיפה: "עד-יום מותו". לעיתים הכתוב מאריך בסיפור הראשון ומקצר בשני: בהופעה ראשונה אומר המלאך מה יהיה המשפט הנער ומעשיהו, ובהופעתו השנייה נמנע מלהגיב לעניין זה ומסתפק בהוראותיו לאשה. "אבל", אומר ר' יוסף קרא: "מעצמך אתה למד שלא הפיל דבר להשיבם מכל אשר שאלו".

וראה עוד בפירושו ליהושע ט', ד'; י', י'; לשופטים א', י"ב; ה' כ"ד; ח', י"ח.

ג. פירוש רשב"ם לתורה

בחיבורו מעיר רשב"ם כמה הערות מתודולוגיות אודות דרכו הפרשנית. בפירושו לבראשית ל"ז, ב' כותב הרשב"ם: "ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדנו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוט, אף כי עיקרה של תורה באת ללמדנו ולהודיענו ברמיזה הפשט ההגדרות וההלכות והדינים, על-ידי אריכות הלשון, ועל-ידי שלושים ושתיים מידות של ר' אליעזר בנו

של ר' יוסי הגלילי, ועל-ידי שלוש-עשרה מידות של ר' ישמעאל. והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר ומתוך כך לא הרגלו בעומק פשוטו של מקרא.³⁷ יושם לב לכך, כי רשב"ם מדגיש שהוא לא בא להציג את דרך הפשט כנגד דרכם של חז"ל, אלא להוסיף עליה את דרך הפשט, שהרי רשב"ם מדגיש בדבריו שהראשונים מתוך חסידותם עסקו במדרשים שהם העיקר, ולא עסקו בפשוטו של מקרא. רשב"ם ראה את עצמו כממשיך דרכם של חז"ל שעסקו במדרשים לפי המידות שהתורה נדרשת בהן, וראו בהן את העיקר, ואילו הוא עצמו בא להוסיף את הפרשנות במישור הפשט³⁸. דברים אלה נשנים גם בהצהרתו של רשב"ם בפתיחותו לפירושו לפרשת משפטים: "ידעו ויבינו יודעי שכל, כי לא באתי לפרש הלכות אף-על-פי שהן עיקר... ואני לפרש פשוטן של מקראות באתי ... ואף-על-פי-כן ההלכות עיקר, כמו שאמרו רבותינו: הלכה עוקרת משנה"³⁹.

לדעתו, פשוטו של הכתוב ומדרש חכמים הם שני תחומים נפרדים, שני רבדים בעלי משמעויות שונות. רובד הפשט הוא המשמע הברור והגלוי של הכתוב. אנו חושפים אותו באמצעות אמות-מידה מקובלות בביאור הטקסט. רובד הדרש הוא המשמע המסתתר בין השיטין והמלים. אנו חושפים אותו באמצעות מפתח הכללים שמסרו לנו חז"ל, שהם המידות שהתורה נדרשת בהן⁴⁰.

הפשט והדרש מצויים זה בצד זה ולכל אחד מהם יש משמעות שונה

"ואלה שמות בני-ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו" (בראשית מ"ו, ח'). רשב"ם: "יעקב מחשבון שבעים נפש, כמו שמוכיח לפנינו לפי הפשט, כל נפש בניו ובנותיו של יעקב ולאה, הכל שלושים ושלוש עם יעקב. ורבותינו פירשו זו יוכבד שנולדה בין החומות"⁴¹. בפסוק ח' נאמר: "ואלה שמות בני-ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו". ובפסוק ט"ו מסכם הכתוב את מספרם: "כל-נפש בניו ובנותיו שלושים ושלוש". לעומת זאת, אם מונים את בני יעקב ונכדיו מגיע מספרם לסך-הכל שלושים ושניים נפש. לדעת רשב"ם, הנפש הנוספת לפי הפשט, הוא יעקב, שכן בפסוק ח' נאמר: "הבאים מצרימה יעקב ובניו". כלומר לפי הפשט הרשימה כוללת את יעקב. אולם לפירוש זה יש לשאול, מדוע בפסוק ט"ו כתוב: "כל נפש בניו ובנותיו שלושים ושלוש", כלומר, רק יוצאי ירכו ללא יעקב עצמו היה מספרם שלושים ושלוש. לכן פירשו רבותינו שזו יוכבד שנולדה בין החומות. "ויעלו בנגב ויבא עד-חברון" (במדבר י"ג, כ"ב).

רשב"ם: "הגדה נראית פשט שעל כלב אמר הכתוב⁴², שנאמר 'ולו אתן את הארץ אשר דרך בה' (דברים א', ל"ו). 'והביאותיו אל-הארץ אשר-בא שמה וזרעו יורשנה' (במדבר י"ד, כ"ד). לפיכך 'ויבא עד חברון' הוא כלב ונשתתח על קברי אבות ונתפלל שינצל מעצת מרגלים... ומכל מקום לפי עיקר פשוטו: ויבא כל אחד ואחד עד חברון, שהרי אמרו 'וגם-ילידי הענק ראינו שם' (שם י"ג, כ"ח). בחברון. וכתוב 'שם ראינו את-הנפילים בני ענק' (פס' ל"ג)". הקושי בפסוק הוא שינוי המספר מ'ויעלו' לשון רבים, ל'ויבא' לשון יחיד. הפירוש המובא בחז"ל שהכוונה לכלב, נחשב בעיני רשב"ם כפשט, כיוון שהוא מסתמך על הפסוקים בתורה. עם זאת, אין הפירוש מספק, שכן אינו פותר את בעית השינוי מלשון רבים ללשון יחיד. לפיכך לדעת רשב"ם עיקר פשוטו הוא שכל אחד ואחד בא עד חברון. אף בפירוש זה מסתמך רשב"ם על פסוקי התורה.

פירושים שלא לפי חז"ל

במקומות רבים בחיבורו מפרש רשב"ם שלא לפי מדרש האגדה או ההלכה. בדרך כלל אין רשב"ם מצטט את המדרש עצמו, אולם הטעמתו שפירושו הוא פירוש הפשט, נועדה לציין שהוא מעדיף פירוש אחר, פירוש על דרך הפשט.

יצוין, כי רבים מפרשני ימי הביניים היו גם מפרשי התלמוד ובכל זאת לא חששו לפרש שלא לפי חז"ל כיוון שהבחינו בין שני מישורי הפרשנות. פרשנינו נתנו דעתם על-כך, שהכתוב ולקחו מתגלים אלינו ומדברים אלינו באמצעות שתי דרכי פרשנות אלו, המשלימות זו את זו. "והיה לך לאות על-ידך ולזכרון בין עיניך" (שמות י"ג, ט') "מפרש המכילתא"⁴¹ שהכוונה למצוות תפילין. וכן מבארת הגמרא⁴²: 'על-ידך' – זו גובה שביד... אמרה התורה: הנח תפילין ביד והנח תפילין בראש. מה להלן בגובה שבראש, אף כאן בגובה שביד. אולם רשב"ם בביאורו לפסוק זה מציין: "לאות על-ידך" ... לפי עומק פשוטו יהיה לך לזכרון תמיד כאילו כתוב על ידך. כעין 'שימני כחותם על לבך' (שה"ש ח', ו') 'בין עיניך' – כעין תכשיט ורביד זהב שרגילין ליתן על המצח לנוי. כלומר רשב"ם איננו מזכיר מצוות תפילין. על דרך פרשנותו של רשב"ם מעיר פוזננסקי⁴³: "אין כאן רמז למצוות תפילין, אבל עם כל זה לא היה שום ניגוד פנימי בנפשו, כי הפשט מתפרש וההלכה עיקר, וממנה אין לזוז בקיום התורה ומצוותיה". בהתגלותו של ה' ליצחק נאמר: "והרביתי את-זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל-הארצות האל... עקב אשר-שמע אברהם בקלי וישמר משמרת מצותי חקותי ותורת" (בראשית כ"ו, ד'-ה'). רשב"ם: "וישמר משמרת" – כגון מילה, דכתוב בה 'ואתה את-בריתי תשמר' (בראשית י"ז, ט'). 'מצוות' – כגון מצוות שמונה ימים. דכתוב 'כאשר צוה אתו אלקים' (בראשית כ"א, ד'). 'חוקותי ותורות' – לפי עיקר פשוטו כל המצוות הניכרות (כלומר, כל המצוות שטעמן ניכר), כגון גזל ועריות וחימוד ודינין והכנסת אורחים, כולם היו נוהגים קודם מתן תורה, אלא שנתחדשו ונתפרשו לישראל וכרתו ברית לקיימן".

בדברי חז"ל מצאנו פירוש אחר לפסוק: "אמר רב קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, שנאמר 'עקב אשר שמע אברהם בקולי'. ואיתימא רב אשי: קים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, שנאמר: 'תורות'. אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבע"פ"⁴⁴.

בדין עבד עברי הנרצע, נאמר: "ורצע אדניו את-אזנו במרצע ועבדו לעלם" (שמות כ"א, ו'). רשב"ם מפרש: 'לעולם' – 'לפי הפשט כל ימי חייו, כמו שנאמר בשמואל: 'וישב שם עד-עולם' (שם"א א', כ"ב)". פירוש הפשט של הרשב"ם מתבסס על השוואת הפסוק לפסוק אחר במקרא. בחז"ל מצאנו פירוש אחר: "ועבדו לעולם" – 'עד היובל, או 'ועבדו לעולם' – כמשמעו? ת"ל 'ושבתם איש אל-אחזתו' (ויקרא כ"ה, י')⁴⁵. מדרש חז"ל איננו כפירוש הפשט, שכן פירוש המילה "לעולם" – לכל ימי חייו – נוגד את מה שנאמר על שחרור עבד עברי ביובל: "ושבתם איש אל-אחזתו". למרות זאת, רשב"ם מאמץ את פירוש הפשט ואיננו מביא את המדרש.

ד. ר' יוסף בכור שור

ר' יוסף בכור חי בצפון צרפת במאה ה-12. בכור שור היה תלמידו של רבנו תם וכתב פירוש לחמישה חומשי תורה⁴⁶. אחד מסמני ההיכר בחיבורו של בכור שור הוא נטייתו להרבות בשימוש בביטוי "לפי הפשט"⁴⁷. הצהרות מתודולוגיות ביחס למדרשים, כפי שמצויות אצל

רש"י ואצל ר' יוסף קרא, אינן מצויות בפירושו של בכור שור, אולם רמזים לדרכו הפרשנית מפוזרים בחיבוריו. כפשטן מחד, וכאחד מבעלי התוספות⁴⁸ מאידך, הוא מנסה למצוא את דרכו בין שני סוגי פרשנות: פשט ודרש. לעיתים ניכר שבכור שור נכנע לדברי חז"ל משום כבודם וסמכותם, אף שאין לבו שלם עם דרכם הפרשנית. גישה זו היא מנמק בכך שאין להשיב על דברי רבותינו שאף הם כמלאכים לדעת אשר בארץ" (פירושו לבראשית י"ח, ב'), וכן ש"עליהם אין להשיב" (פירושו לשמות ח', י"ד). כן הוא מציין את דרכו בפרשנות: "בשבעים פנים התורה נדרשת, ואני פרשתי אחר לשון עברי". (פירושו לשמות כ"ה, כ"ט). וכן "ואני ליישב לשון המקרא באתי" (פירושו לויקרא ו', ב').

פעמים רבות בפירושו מביא בכור שור את דברי חז"ל, ומביע את דעתו בתוספת ציון "לפי הפשט". כיוון שקשה להגדיר הגדרה חד-משמעית וברורה מהו פשט. אותנו תעניין השאלה, מהו פירוש על דרך הפשט בחיבורו של ר' יוסף בכור שור, ועל סמך מה הוא סבור שדווקא פירושו הוא פירוש לפי הפשט.

יחסו למדרשי האגדה

בכור שור, נוהג להביא מדרש אגדה ולהוסיף את פירושו בהתאם לפשט. אולם למרות העובדה שאין דבריו תואמים את דברי המדרש, אין הם סותרים אותם, וניתן לקיים את שניהם זה בצד זה.

"ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (שמות כ"א, א').

חז"ל דרשו: "לפניהם, ולא לפני עובדי כוכבים"⁴⁹. בכור שור מנמק דברים אלה על-פי מה שנאמר בתורה: "מקרב אחיך תשים עליך מלך" (דברים י"ז, ט"ו). "כשם שבמלך נצטוונו שלא להמליך איש נכרי, כך גם התורה מזהירה שלא למנות שופט שאיננו מזרע ישראל". אולם בכור שור עצמו סבור כי "לפי הפשט", כיוון שמינה משה שופטים, והעמיד שרי אלפים ומאות, אמר לו הקב"ה: "הרי העמדת שופטים – 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם'". הבעיה הפרשנית שלפנינו, היא על מי מוסב "לפניהם", שהרי בכתוב לא נזכרו אנשים כלל. בכור שור איננו מסתפק במדרש חז"ל, לפניהם ולא לפני עובדי כוכבים", כיוון שאין הוא נובע מתוך הפסוקים. לפיכך בכור שור מסתמך על הנאמר בפסוק י"ח, שמדובר בו על מינוי שופטים, ואליהם, לדעתו, מכון הכינוי "לפניהם".

לפנינו אפוא פירוש של פשט אצל בכור שור: שרצף הפסוקים והקשר ביניהם משמשים לו קנה-מידה.

"אחרי נמכר גאלה תהיה-לו" (ויקרא כ"ה, מ"ח). בכור שור מביא את דברי חז"ל: "שלא תדחה אבן אחר הנופל"⁵⁰, ומוסיף: "ולפי פשוטו, 'אחרי נמכר', כאדם שקובל, כלומר, אחרי שעשיתם לו שלא כהוגן, שלא החזקתם אותו, כמו שאמרתי לכם: 'וחי אחיך עמך' (ויקרא כ"ה, ל"ו)... ונמכר לגוים, גאולה תהיה לו. מהרו לגאול אותו שלא יטמע ביניהם".

בכור שור מביא פירושים משלו, ומוסיף מדברי חז"ל, באמרו: "אבל רבותינו אמרו". בדברים אלו ניכר שאין הוא מקבל את מדרש חז"ל, וכי פרשנותם המיוסדת על הדרש איננה תואמת את דרכו הפרשנית.

"וישק את בני ישראל" (שמות ל"ב, כ'). חז"ל למדו מפסוק זה, שנתכוין משה לבודקם כסוטות⁵¹.

אולם בכור שור סבור כי "לפי הפשט" לא נתכוין משה להשקותם. אלא לפזרו ולאבדו. "אלא משנתו במים על כרחך שותין אותו". מלשון ספור הדברים בפרקנו, אין שום רמז לבדיקת בני ישראל כסוטות. לדעת בכור שור, לא היה במעשהו של משה, השקאה מכוונת, אלא כיוון ששתו מן המים, טבעי הדבר, ששתו גם מן האפר. לדעת חזקוני, בדברים ט', כ"א נאמר: "ואפת אתו טחון היטב", ולא נאמר שם שהשקה את בני ישראל, אלא שהשליך את עפרו אל הנחל היורד מן ההר, ומכאן שמשנה נתכוין לפזר את האפר במים, ואילו השקאת בני ישראל באה מאלוה. דבר זה מורה כי "הפשט" בפירושו של בכור שור לפסוק, מסתמך על השוואת פסוקנו לנאמר בפסוק אחר בתורה.

"שבע על-חטאתיכם" (ויקרא כ"ו, י"ח). בכור שור מפרש: "שבע-פורענויות כנגד שבע עבירות של מעלה: ואם לא תשמעו; ולא תעשו; את כל המצוות; ואם בחוקותי תמאסו; ואת משפטי תיגעל נפשכם; לבלתי עשות; להפרכם את בריתי; כך מפורש בתורת כהנים. ולפי הפשט 'שבע' לאו דווקא, אלא כן דרך הכתוב: 'שבע יפול צדיק וקם' (משלי כ"ד, ט"ז).

פירושים שלא לפי מדרש הלכה

אחת הבעיות הקשות העומדות בפני הפרשן, היא מציאת הדרך הנכונה בין פירושי הדרש לפשט. אולם בעיה זו מחריפה בעיקר, כשמדובר במדרשי ההלכה. ההעזה לפרש שלא לפי ההלכה, מעוררת בימינו פליאה, אולם אצל פרשנינו הקדמונים נראה הדבר טבעי שהפשט מצוי לצד הדרש, מבלי שיסתרו זה את זה.⁵²

פרשנות בניגוד להלכה מצויה גם אצל בכור שור, אולם אין הוא מרבה בכך. עם זאת, בעשרות מקומות בחיבורו הוא מפרש בהתאם למדרש ההלכה.

"ובשבעת יצא לחפשי" (שמות כ"א, ב'). בכור שור מפרש: "בשביעית שאינו חורש חורש וקוצר ובוצר אינו צריך עבודה כל-כך". כלומר, לפי פירוש בכור שור משמע המלה "שביעית" הוא במשמעות שנת השמיטה. ראיה לדבר – הוא מזכיר את ארבעת המלאכות האסורות בשביעית מהתורה. פירוש זה סותר את מדרש חז"ל, המדבר על שש שנים לקניית העבר ולא על שביעית לשמיטה.⁵³ מה ראה בכור שור לפרש שביעית כשמיטה? מסתבר, שבשנת השמיטה, כשהקרקע שובתת, אין האדון זקוק לעבדיו, על-כן פירש "שביעית" כשמיטה.⁵⁴

"אם-זרחה השמש עליו" (שמות כ"ב, ב'). בכור שור מפרש: "שיצא מן המחתרת לאוויר העולם מקום זריחת השמש". כלומר, לדעתו, הביטוי "זריחת השמש" מתפרש כפשוטו – ביום, ההורג חייב. פירוש זה איננו כפירוש חז"ל שאמר: 'אם ברור לך הדבר כשמש, שאין לו שלום עמך, הרגהו'.⁵⁵ מה מונח ביסוד פירושו של בכור שור שפירש כפשוטו רמב"ן לפסוקנו מציין: "ודרך הפשט ידועה, יאמר שאם חתר בחשך בתים ונמצא במחתרת בלילה, יהרג".⁵⁶ כלומר, מפרשי הפשט לפסוקנו מסתמכים על הפסוק באיוב כ"ד, ט"ז "חתר בחשך בתים". נמצא שלפי לשון המקרא "חתירה" היא בחשך. אם כן חלקו השני של הפסוק, המדבר על זריחת השמש, משמע-ביום.⁵⁷

"מי-בעל דברים יגש אליהם" (שמות כ"ד, י"ד). הכתוב מספר, כי משה פונה אל הזקנים ואומר להם שימתינו לשובו, ומוסיף, שאהרון וחור נמצאים במקום, "מי בעל דברים יגש אליהם". חז"ל דרשו את פסוקנו בעניין המוציא מחברו עליו הראיה: "מנין להמוציא מחברו עליו הראיה? שנאמר: 'מי בעל דברים יגש אליהם' – יגיש ראיה אליהם".⁵⁸ המדרש נזקק לפעל

"יגש". כאילו היה כתוב "יגיש", ומסב את מלת היחס "אליהם" – אל הדינים. ואילו בלשון הכתוב הכוונה לאהרון וחור בלבד. בכור שור עצמו מפרש: "לפי הפשט לדון". מתוך דברי הפסוק ברור שאהרון וחור ממלאים את מקומו של משה במנהיגות ובשיפוט⁵⁹. ברור, לפי הפסוק, ש'יגש אליהם' מכוון לאהרון וחור כלשון הכתוב.

גישתו הפסיכולוגית של בכור שור

לר' יוסף בכור שור גישה פסיכולוגית ונטייה להבין את מניעי פעולתם של אישי המקרא. דומה כי דרך פרשנית זו משתלבת בשיטתו הפרשנית הפשטית, שכן הפרשנות הפסיכולוגית – המשתדלת לרדת לסוף דעתם של אישי המקרא ולהבין את המתרחש בנפשם – מפרשת את המקראות ומסתמכת על הכתוב בלבד, תוך התחקות אחר המצב הנפשי שבו נתונה הדמות, וזאת ללא הזדקקות למקורות חוץ מקראיים.

"ויאמר קין אל הבל אחיו" (בראשית ד', ח'). לפי הפסוק מתעוררת השאלה: מה אמר לו? התרגומים העתיקים תרגמו שאמר לו "נלכה השדה". חז"ל דנים בתוכן הויכוח שהיה ביניהם⁶⁰. לדעת רש"י נכנס עמו בדברי ריב. בפירושים אילו באה על פתרונה השאלה הפרשנית של המשפט החסר. אולם הפרשנים אינם נותנים דעתם לבעיתו האישית של קין, הנפגע, הנעלב. זאת עשה בכור שור, ולפי הסברו נראה שקין נקט דרך של הערמה.

לדבריו, קין אמר להבל את תוכן שיחתו עם ה', וה' נתפייס עמו⁶¹. כיוון שכך, ראה הבל את הסכסוך כמחוסל. ולא נשמר מקין. קין ניצל את חוסר זהירותו, ובהיותו בשדה, קם עליו קין והרגו. כלומר, בכור שור מקשר בין פסוק ז' לפסוק ח'. ה' אמר לקין "למה חרה לך וכו'". ואת כל הדברים האלה אמר קין להבל.

"אסנת בת פוטיפרע" (בראשית מ"א, מ"ה).

עם עלייתו של יוסף לגדולה, הוא נושא לאשה את אסנת בת פוטיפרע כהן און. לדברי בכור שור: "פוטיפרע ופוטיפר אחד הם. ומרוב חכמה לקח יוסף את בת פוטיפרע, לפי שקנהו לעבד, ואם היה יוסף או בניו יורדים מגדולתו, יאמר פוטיפר או בניו כי עבדיו הם, אם לקח אשה אחרת. אבל השתא שלקח בתם, לא יהיה רוצה שיהיו בניו בתו עבדים". לפי דעה זו, יוסף נוקט מהלך מחוכם כאשר הוא נושא את אסנת בת פוטיפרע⁶². יוסף מבין שהוא עלה לגדולה ללא תמיכה משפחתית וללא שום בטחונות. כשם שעלה לגדולה, כך עלול לרדת מגדולתו. במקרה כזה יטען פוטיפר שהוא עבדו, שהרי קנהו מידי המדיינים. אולם אם יוסף נושא את בתו לאשה, הוא מוגן מפני טענה אפשרית מעין זאת, שכן פוטיפר לא מעוניין שבניו ייחשבו לעבדים.

"פרקו נזמי הזהב" (שמות ל"ב, ב'). הפרשנים מתלבטים בשאלה מה ראה אהרון לשתף עצמו במעשה העגל, ולעבור בכך עבירה כל-כך חמורה. לפי דברי רש"י, אהרון רצה לדחות את העם בדברים. מכאן, שאהרון מצטייר כמי שטעה בשיקול הדעת ותכניתו נשתבשה. מתוך דברי בכור שור עולה דמותו של אהרון המהסס, המתלבט, אשר בסופו של דבר בחר ברע במיעוטו, מתוך מגוון אפשרויות שכולן גרועות: "אהרון לשם שמים נתכוין, חשב, אם אומר להם: כלב בן יפונה או נחשון בן עמינדב, או אחד מן הגדולים יהיה לראש וימליכו אותו עליהם, כשיבא משה לא ירצה לירד מגדולתו וירבה קטטה ותגר ביניהם, וישפכו דמים

ונפשות על זאת. ואם אומר להם לא אעשה לכם ראש, יתנו הם מעצמם ראש ותרב קטטה. ואם אומר אני אהיה לכם ראש, יקשה בעיני משה. אעסיקם בדברים עד שיבא משה, ואעשה להם דבר שאין בו ממשות, וכשיבא משה יתבטל מאליו".

פרשנות בדרך מציאותית-ריאליסטית

בכור שור משתדל להאיר את המקראות באור מציאותי, ולפרש את הסיפור המקראי באופן ריאליסטי. כל זאת תוך עיון בחוקי הטבע ובדרכי התנהגותם של הבריות. אף דרך זו עשויה להיחשב כדרך פרשנות פשטית, הואיל והיא מפרשת את האירועים בהתאם למציאות ומתחשבת בחוקי הטבע ובמנהגי התקופה.

"ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה" (בראשית ח', ט'). בכור שור מפרש: "מדרש אומר כי היונה אינה טורחת לעוף כי אם בכנף אחת, וכשהיא עייפה באותה כנף, חוזרת ועפה בשני⁶³. ולכך כתב "ולא מצאה מנוח לכף רגלה", אבל בכנפיה הייתה נחה... אבל העורב אינו כן, וירא להרחיק". הבעיה העומדת לפנינו היא במה נבדלת היונה מהעורב, מדוע היא הצליחה בשליחותה ואילו העורב נכשל. רש"י מבאר על-פי המדרש⁶⁴, שהעורב היה מיועד לתפקיד אחר – להביא מזון לאלהיו הנביא, ואילו בכור שור מבאר את הדברים בהתאם לחוקי הטבע. "וישבו לאכול לחם" (בראשית ל"ז, כ"ה). בכור שור מפרש: "דרך הרועים שמקצתם אוכלים ומקצתן עומדים על הבהמות ואחר שאכלו מקצתם, הולכים אותם שאכלו אל הבהמות, והאחרים אוכלים. ואין דרכם לאכול כלם ביחד. והיה אוכל יהודה ומקצת אחיו, וראובן ומקצת אחיו היו שומרים הצאן ולפיכך לא ידע ראובן במכירתו. ויש אומרים כי ראובן היה מתענה על ששכב את בלהה⁶⁵, ויש אומרים שהיה כל אחד משמש את אביהם יומו. והגיע יומו של ראובן⁶⁶. אבל תימה על שהיו רחוקים מאביהם, וראובן שב אל הבור". תמיהתו של בכור שור נובעת מטעמים פרקטיים. ואכן הוא עצמו מציע פתרון לשאלה היכן היה ראובן בשעת המכירה, כשהוא מעיין במנהגי הרועים.

"וצפית אותו זהב טהור" (שמות כ"ה, י"א). בכור שור מפרש: "ראוי היה הארון להיות כולו של זהב, אלא שהיה כבד לנשאו, והוא נישא בכתף, כדכתיב 'כי עבדת הקדש עליהם בכתף ישאו' (במדבר ז', ט'). וכן מצינו במזבח שצוה הקב"ה לעשות הלוחות 'נבוב לוחות' (שמות כ"ז, ח') וחלול מבפנים, כדי שלא יהי הכבד". רש"י מבאר על-פי חז"ל⁶⁷: בצלאל עשה שלושה ארונות, שניים של זהב ואחד של עץ, ונתן של זהב בתוך של עץ, ושל עץ בתוך של זהב. אולם בכור שור נותן טעם מציאותי לדבר⁶⁸.

פרשנות הפשט עלתה והתפתחה בצפון צרפת לקראת סוף המאה ה-11 ובמרוצת המאה ה-12. למרות הצהרותיהם המתודולוגיות בדבר יחסם לפשט ולדרש, אנו רואים כי כל המפרשים למן רש"י – מראשוני פרשני המקרא בצפון צרפת, ועד ר' יוסף בכור שור, מאחרוניו, כולם מתלבטים בין הזיקה אל המדרש, לבין השאיפה לגלות את המשמעות הפשוטה, ומציאת הסינתיזה של שתי דרכי פרשנות אלו. ההתלבטות נובעת מהשאיפה לגלות את הפשט מחד, ומהכבוד שהם רוחשים לחז"ל, והצורך בהעזה גדולה כדי לפרש שלא כמותם, מאידך. עם זאת, כל פרשן מוצא את הסינתיזה הנכונה על-פי דרכו ושיטתו. עוד יצוין, למרות ההעזה שבדבר, אין פרשנינו נרתעים מלפרש שלא כחז"ל או אף לסתור את דבריהם, וזאת בשל העובדה שפרשנינו הבחינו הבחנה ברורה בין פרשנות במישור הפשט לפרשנות במישור הדרש.

פרשנינו ידעו כי דבר ה' מתגלה אלינו באמצעות שתי דרכי פרשנות אלה, וכל אחת מהן מגלה פן אחר של דבר ה'. לפיכך אין הן סותרות זו את זו, אלא משלימות אחת את חברתה, כיוון ששבעים פנים לתורה.

מראי מקומות

1. שבת סג' עא'; יבמות יא' עב'; כד' עא'.
2. כגון: עירובין כג' עב'; כתובות ק"א עב'; קדושין פ' עב'; לנושא זה ראה ב. גליס, "פשט ודרש בתקופת התלמוד", בתוך: **פשט ודרש בפרשנותו של רש"י**, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 13-22.
- R. Lower, *The Plain Meaning of Scripture in Early Jewish Exegesis, Papers of Jewish Studies*, University College, London, 1964. p. 178, Note 189. J. Frankel, *Peshat in Talmudic and Midrashic Literature*, Toronto, 1959.
3. מ"צ סגל, **פרשנות המקרא**, קרית ספר, ירושלים, 1971, עמ' ב'.
4. ש' קמין, **רש"י – פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא**, מאגנס, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 14.
5. א"מ ליפשיץ, **רש"י**, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ו, עמ' קס"א. וראה עוד א' סימון, "העז לדרוש של אברהם קריב", **מולד ג'**, תשל"ל, עמ' 114-115.
6. מ' וויס, **המקרא כדמותו**, מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 17.
7. א' טוויט, "על שיטתו של רשב"ם בפירושו לתורה", **תרכיץ מ"ח**, תשל"ט, עמ' 249.
8. הרא"ם בפירושו על רש"י לבראשית י', ב'.
9. הרא"ם בפירושו על רש"י לשמות ט"ז, כ'.
10. הרא"ם בפירושו, שם כ"א, א'. וראה עוד נ' ליבוביץ, "דרכו של רש"י בהבאת מדרשים בפירושו לתורה" **עיונים חדשים בספר שמות**, המחלקה לתרבות תורנית בגולה, ירושלים, תשל"ל, עמ' 498.
11. ר' דוד פדרו, **משכיל דוד**, לויקרא ה', י"ז.
12. ש"א פוזננסקי, מבוא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, וורשה, תרע"ג, עמ' XVI. לדעת א. גרוסמן, בספרו, **חכמי צרפת הראשונים**, מאגנס, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 195, "קשה להניח שמגמה פרשנית בלבד הנחתה את רש"י בבחירת מדרשים. מסתבר שגם תפיסת עולם ומגמה חינוכית הנחו אותו. כך עולה מהבאת מדרשים הרחוקים ביותר מהפשט". ראה דוגמאות שם.
13. בב"ד כ"ב, ט"ז.
14. ראה נ' ליבוביץ, **עיונים בספר בראשית**, המחלקה לתרבות תורנית בגולה, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 28.
15. תנחומא נ"ח, י"ח.
16. תנחומא וישב ב'.
17. יצוין, כי פרשני ימי-הביניים הבחינו היטב בין פרשנות במישור הפשט לפרשנות במישור הדרש, לעומת פרשנים אחרונים, כמו "הכתב והקבלה" והמלבי"ם שיצרו סינתזה בין הפשט והדרש, וניסו להוכיח שפירושי חז"ל הם לפי פשוטו של מקרא. ראה הקדמת 'הכתב והקבלה' לפירושו על התורה. וראה עוד מ. גרינברג, **פרשנות המקרא היהודית**, מוסד ביאליק, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 130. י' מאורי, "כיצד נתייחס למדרשי חז"ל בהוראת המקרא בבית-הספר הדתי", **המקרא ואנחנו**, דביר תל-אביב, תשל"ט, עמ' 214.

18. לפי המהר"ל בפירושו "גור אריה" על אתר, לפי פירוש הפשט היה צריך לכתוב "ויחלק אברהם ועבדיו עליהם לילה".
19. ראה ש"פ גלברד, לפשוטו של רש"י – בראשית, **מפעל רש"י**, פתח-תקווה, תשמ"ג, עמ' 145.
20. גלברד, שם, דברים, משאבים, ירושלים, 1980, עמ' 159.
21. ראה נ' ליבוביץ, **לימוד פרשני התורה ודרכים להוראתם**, ספר בראשית, המחלקה לחינוך ולתרבות תורנית בגולה, ירושלים, תשל"ה, עמ' 39.
22. פוזננסקי, מבוא, עמ' XVI.
23. י' מאורי במאמרו הנ"ל, עמ' 213 מדגיש: "כאשר רש"י או פרשן אחר קובעים שמדרש ההלכה אינו פשוטו של הכתוב, כוונתם לומר שאת המדרש אין למדוד באמות-מידה רגילות של פרשנות הטקסט – התאמה לחוקי הלשון וההבעה המקובלים בעברית – ומסתבר שלפי דעתם אף חז"ל לא נתכוונו בהכרח לומר שזהו הפשט של הכתוב".
24. וראה עוד מ. ארנד, "פירוש רש"י לתורה", **מחניים צ'**, (תשנ"ג), עמ' 104-105.
25. **מכילתא**, מה"ד הורוויץ-רבין, עמ' 293.
26. וראה עוד ש. קמין, עמ' 111-115, מ. ארנד, לברור המושג "פשוטו של מקרא", המקרא בראי מפרשיו, ספר זיכרון לשרה קמין, בעריכת ש. יפת, מאגנס, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 255-259.
27. ראה אודותיו א. גרוסמן, **חכמי צרפת הראשונים**, מאגנס, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 245-346.
28. ראה פוזננסקי, מבוא XXV.
29. פירושו לשמ"א א', י"ז.
30. פירושו למל"א ח', ח'.
31. ב' גליס, בספרו **פשט ודרש בפרשנותו של רש"י**, עמ' 136, מעמיד על העובדה, שמחד ר' יוסף קרא מזהיר על נאמנותו לדרך הפשט, ומאידך פירושו שזור במאמרי חז"ל (כגון בפירושו לשמ"א א', א'; למלכ"א ב', ל"ג) לדעתו, הדבר נובע מהעובדה שר' יוסף קרא משלב בחיבורו את המסורת האשכנזית, שרכש בעת שהותו בישיבות גרמניה וצרפת, עם מסורת פרובנס, שאב מדודו ר' יוסף בר חלבו, שישב תקופה מסוימת בפרובנס. ראה גם ש' פוזננסקי, "פתרוני ר' מנחם בר חלבו לכתבי הקדש", **ספר היוכל לנחום סוקולוב**, וורשה תרס"ד, עמ' M. Littmann, Joseph Ben Simon Kara Als Schrifterklärer, Breslau, 1887, p. 13.439-389.
- וראה עוד א. גרוסמן "צרפת הצפונית בין אשכנז לספרד", בתוך: **חכמי צרפת הראשונים**, עמ' 563. וראה י' נב, "דרכו של ר' יוסף קרא בפרשנות הפשט לנביאים ראשונים, סיני ק"ה, תש"ן, עמ' רלא-רמד.
32. לנחשא זה ראה ג. ברין, **מחקרים בפירושו של ר' יוסף קרא**, אוניברסיטת תל-אביב, תש"ן, עמ' 86-103.
33. לדעת רד"ק, הדבר נזכר בפרק ב' כדי לציין את שבחו של שמואל, שחי עם בני עלי ולא למד ממעשיהם.
34. מ. וויס, **המקרא כדמותו**, מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"ז.
35. עבודה זרה, ב' ע"ב.
36. ראה א. קופרמן, **לפשוטו של מקרא**, הוצאת השכל, ירושלים, תשל"ד, עמ' 219-220.
37. לדברי א. טוויט, במאמרו "על שיטתו של רשב"ם בפירושו לתורה", **תרביץ מ"ח**, תשל"ט, עמ' 251, בדבריו מביע רשב"ם את דעתו בדבר היחס הנכון בין הפשט והדרש, ויש לראות בהם מעין התנצלות על עיסוקו

- האינטנסיבי בפשט. רשב"ם מצא לגיטימציה לעסוק בפשט למרות שהדרש הוא העיקר לפי מאמר חז"ל: "אין מקרא יוצא מידי פשוט" (שבת ס"ג, ע"א).
38. בספרו **מסוד חכמים**, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ו, עמ' 36, כותב א' קריב: "תוכנו של כל הכתוב מרובה מכל הנראה לעין ומכל הניתן לשער, ולא זו בלבד שלעולם אין הפשט גרידא ממצה אותו, אלא שלפרקים הפשט אינו אלא חלק מצומצם ממלוא תוכנו של כל כתוב, ועיקר חשיבותו דווקא במה שיש בו יותר מפשוט". וכן בע' 37: "יסוד מוסד הוא אצל חז"ל שעשרים וארבעה ספרי הקודש מדברים אלינו לא דרך פשוטם של דברים בלבד, אלא דברם בכל מקום הוא פנים-משמעי ורב-משמעי, ושיטת הדרש היא מערכת כללים ודרכים שעל ידם הפיקו משמעויות השפונות בטקסט המקראי".
39. בבא בתרא קכ"ג, ע"ב.
40. סוטה ל"ד ע"ב.
41. **מכילתא** מהדורת הורוויץ-רבינ, עמ' 66.
42. **מנחות** ל"ז, ע"ב.
43. פזננסקי, מבוא, עמ' XLIII.
44. יומא כ"ח, ע"ב: בראשית רבה ס"ד, ד'. יצוין, שר' אברהם בן הרמב"ם בפירושו לבראשית ל"ה, ד' מתייחס לרעיון של קיום המצוות על-ידי האבות, באמרו: "ולפי שהתאימו מעשי מצוות אלה על-ידי האבות ע"ה למצוות היראה והאהבה שהן עיקרי האמונה בתורה ושורשיה, אמרו בהם כי הם קיימו כל התורה כולה. לא ששמרו את השבת או אכלו מצה בפסח, כמו שיעלה על הדעת".
45. **מכילתא** משפטים, עמ' 254.
46. ראה עליו פזננסקי, מבוא, LXXV.
- G. Walter, Joseph Bechor Shor der Letzte Nordfranzosischer Bibelexeget, Breslau, 1890, י. נבו, "ד' יוסף בכור שור פרשן התורה", **מחניים ג'**, (תשנ"ג), עמ' 138-153.
47. ראה י' נבו, "ד' יוסף בכור שור פרשן הפשט", **סיני צ"ה**, תשמ"ד, עמ' רס"ח-רע"ז.
48. ראה א.א. אורבך, **בעלי התוספות - תולדותיהם, חיבוריהם ושטתם**, ירושלים, תש"ם, עמ' 132-140.
49. גיטין פ"ח, ע"ב.
50. קדושין כ', ע"ב.
51. עבודה זרה מ"ד, ע"א.
52. נ ליבוביץ בספרה **עיונים בספר דברים**, המחלקה לחינוך ולתרבות תורנים בגולה, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 227, כותבת: "אמרו חז"ל 'שבעים פנים לתורה', אלא שכל ההוראות של דברי חז"ל ודרשותיהם, לעולם אין דוחין את המשמעות הראשונה, וזה שאמרו חז"ל... אין מקרא יוצא מידי פשוט". ופרשו רש"י ביבמות כ"ד, ע"א: "אף על פי דדרשין ליה לדרשה, מיהו מידי פשוט לא נפיק לגמריה (= אין משמעויות הפשטית נדחית)".
53. **מכילתא דר' ישמעאל**, מהדורת הורוויץ-רבינ, עמ' 249.
54. וראה גם בתרגום ירושלמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל, לשמות כ"א, ז'.
55. **מכילתא** עמ' 293. סנהדרין ע"ב, ע"א.
56. **פירוש רבנו חננאל על התורה**, מהדורת שעוועל, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ב.

57. הראב"ד בהל' גניבה פ"ט, ה"ח, כותב: "אע"פ שדרשו חכמים אם זרחה עליו השמש, דרך משל אם ברור לך הדבר כשמש שלא בא על עסקי נפשות, אעפ"כ אינו יוצא מידי פשוט, ביום אינו רשאי להרגו".
58. בבא קמא מ"ו, ע"ב.
59. וכן פירש רמב"ן: שציווה משה את הזקנים ואת אהרון וחור, שישבו כמושב בית-דין במקומו עד שובו".
60. בראשית רבה כ"ב, ט"ז.
61. וראה גם בפירוש ראב"ע.
62. בכור שור מזהה את פוטיפרע כהן און עם פוטיפר שר הטבחים שקנה את יוסף. זוהי גם גישתם של חז"ל בב"ר פ"ו, ג'. אולם רשב"ם סבור כי פוטיפרע לפי הפשט אינו פוטיפר. י.מ. גרינץ, במאמרו "פוטיפר שר הטבחים", **מוצאי דורות**, הקיבוץ המאוחד, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 196. מפרץ זיהוי זה על-פי ניתוח השמות בשפה המצרית.
63. בראשית רבה ל"ט, י.
64. שם ל"ג, ו'.
65. בראשית רבה, פ"ד, י"ח.
66. שם פ"ד, י"ד.
67. יומא ע"ב, ע"ב.
68. לנרשא זה ראה: י. נבו, "קווי פרשנות אופייניים לר' יוסף בכור שור", סיני ק"ג, תשמ"ט, עמ' נ"ג-נ"ט.